

ANALELE
UNIVERSITĂȚII
BUCUREȘTI

FILOSOFIE

EXTRAS

ANUL XLIII – 1994

ANUL XIII - 1924

EXIBIT

FILOSOFIE

BUCUREȘTI
UNIVERSITĂȚII
MATEMATICI

RADU STOICHIȚĂ ȘI CONDIȚIA FILOSOFICĂ A LOGICULUI*

ADRIAN MIROIU

Apreciat profesor de logică la Universitatea bucureșteană, truditore zeci de ani asupra temelor aride ale logicii clasice și moderne, Radu Stoichiță (1920–1981) impresiona însă, în primul rând, prin extraordinara sa capacitate speculativă. Este adevărat, în cercetările sale, R. Stoichiță s-a aplecat cu multă răbdare asupra logicii moderne, asupra operei precursorilor și întemeietorilor ei (Leibniz, Boole, Frege, Russell), asupra sistemelor logicii simbolice actuale. Dar spiritul său tresărea nu la contemplarea sublimării riguroase, calculatorii, a formei logice, ci la sesizarea îngemănării ei consubstanțiale cu conceptul. El nu a năzuit să propună noi sisteme logice, așa cum atâți autori, mirați în fața formei logice, și-au încercat puterile. Pe R. Stoichiță nu îl sensibiliza mecanismul formal prin care concluzia se inferă din premise, nici construcția logică în sine, ci gândul, conceptul surprins în însăși forma logică. Din perspectiva sa, pe care a promovat-o cu stăruință de-a lungul întregii activități, logicul e saturat de filosofie; iar obiectivul pe care, în mod explicit, și l-a asumat a fost tocmai acela de a scoate în lumină felul și locurile în care filosofia dă naștere („dă concept“) unei sau altei forme logice. A stăruit, de pildă, îndelung, asupra celor mai elementare dintre ele – logica propozițiilor și cea a predicatelor – încercând să pună în evidență gândul și aici, în structurile fundamentale ale logicului. Logicul era pentru R. Stoichiță un tărâm cu o relevanță filosofică de ordinul întâi, în care sălășluiește marea problematică din care au izvorât filosofia eleată sau cea aristotelică, cea kantiană sau cea hegeliană.

Depărtându-se de motivele și demersurile îndeobște recunoscute ca semnificative în înțelegerea filosofică a logicii, cugetarea sa și ia adesea zborul, se înalță în zvâcniri bruște, pentru ca apoi să survoleze timp îndelungat, privind cu totul altceva decât ne-am fi așteptat cei rămași jos, descriind pe larg, imaginând acolo sus o hartă surprinzător de amănunțită și de deslușită a terenului de dedesubt. Totuși, nu o dată, cel ce parcurge paginile scrise de R. Stoichiță are senzația atât de dificil de depășit a hăului ce desparte faptul logic de cugetarea asupra lui: căci nu arareori reflecțiile

* Lucrarea de față a fost elaborată la mijlocul anilor '80 și fusese gândită ca postfață la un volum de Serieri logico-filosofice ale lui R. Stoichiță pe care îl pregătisem pentru tipar împreună cu dl Cristian Petru (care, de altfel, coordonase activitatea de editare). Împrejurările potrivnice ducerii la bun sfârșit a strădaniei noastre m-au determinat să consider că ar fi binevenită astăzi publicarea chiar și numai a acestor rânduri.

lui R. Stoichiță par condamnate să zacă în tărâmul speculativului; un speculativism desuet care, pe de o parte, e incapabil să discearnă în faptul logic tematica lui specifică de natură filosofică, văzând în el ceea ce nu era de văzut, sau, oricum, ceva periferic lui; ori, pe de altă parte, un speculativism degenerat prin aplicarea asupra unui obiect aspeculativ prin chiar felul său de a fi sau, în orice caz, lipsit de forța veritabilei dialecticii interioare. Receptarea perspectivei asupra logicii a lui R. Stoichiță, în semnificația ei reală, e într-adevăr dificilă, atât pentru acei care, așezați într-un alt unghi, întrezăresc cu totul alte probleme „filosofice” ale logicii (de pildă, cei instruiți în tradiția filosofiei analitice), cât și pentru cei cărora logica modernă li se înfățișează, în primul rând, în ipostaza sa de calcul formal. Reflecțiile asupra logicii ale lui R. Stoichiță contrariază adesea și surprind – tocmai fiindcă ele nu sunt comise dinspre ceea ce, mai mult sau mai puțin tacit, se recunoaște a constitui problematica filosofică „standard” a logicii.

Desfășurată în extensiune, perspectiva filosofică a lui R. Stoichiță asupra logicii incită în numeroase puncte. De la ideea de metodologie, de la ideea specificității abordării de tip filosofic a fenomenelor logice în raport cu alte abordări (de pildă, cu „interpretarea matematicienilor”, înțeleasă drept soluție a unei probleme filosofice – interpretare cu care polemizează pe larg în articolul *Problema continuității și discontinuității în primele două aporii ale lui Zenon*), până la natura valorii logice, problematica modalității, raportul între faptul logic și legea logică, semnificația calculului logic, relația sintaxă-semantică – în fiecare loc am putea sublinia contribuțiile, interpretările sale originale. Dar, atât pentru că în studiul de față nu năzuim nici pe departe să prezentăm exhaustiv concepția asupra logicii a lui R. Stoichiță, ci doar să propunem un mod particular de a-i sesiza configurația, articulațiile, cât și pentru că ceea ce am dorit să punem în fața cititorului a fost o *introducere problematizantă*, am preferat să analizăm mai pe larg patru aspecte centrale ale filosofiei logicii a lui R. Stoichiță: natura metodologiei adecvate cercetării logicului; dubla ipostază, gnoseologică și ontică, a logicului; rolul conceptului de valoare de adevăr în înțelegerea filosofică a logicii; și, în sfârșit, sensul formelor logice.

I. O metodologie non-empiristă

Ca temperament filosofic, R. Stoichiță a fost un raționalist. Faptul se vedește prin întreaga sa operă și este exprimat, poate în modul cel mai convingător, de stăruitorul studiu pe care l-a depus asupra operei lui G. W. F. Hegel¹. Încercând să-și definească perspectiva filosofică, R. Stoichiță sublinia valențele ei integratoare: analiza filosofică e de natură *calitativistă de ordinul categorial al esenței*².

¹ Puține din lucrările elaborate de R. Stoichiță în această direcție au văzut deja lumina tiparului: se detașează însă cartea *Natura conceptului în Logica lui Hegel*, Editura Științifică, București, 1972, precum și contribuțiile sale la tălmăcirea în limba română a unor opere ale marelui filosof german.

² „Interpretarea unui enunț, non-numeric de tip gödelian”, în *Revista de filosofie*, 11, nr. 2, 1964, p. 199 n.

(Anticipând, vom spune că în concepția sa „categorialul“ semnifică filosoficul, iar „esențialul“ – structurile cu valoare reflectorie³). Acest moment integrator în cercetarea cunoașterii e identificat de autor cu *dialecticul*. De aceea, în perspectiva sa metodologică, relevarea structurilor fundamentale ale obiectului – structuri care, în virtutea naturii lor categoriale și esențiale, țin de domeniul filosofiei – înseamnă descifrarea mecanismelor de constituire și manifestare, la acel nivel, a dialecticului. În particular, problema e următoarea: în ce constă *dialectica formelor logice*?

R. Stoichiță propune o restructurare a problematicii logicii moderne, având drept conținut înțelegerea comprehensivă, integratoare, a logicii atât ca filosofie, cât și ca știință particulară. „Explicitare: logica este cercetarea structurilor, a diverselor formațiuni abstracte, îmbogățindu-se odată cu dezvoltarea diverselor științe (de aceea ea e știință particulară); pe de altă parte, tot logica studiază aceste structuri în lumina conceptului de adevăr, redarea inteligibilă a realității (de aceea ea e disciplină filosofică)”⁴. Categoria de adevăr se impune astfel ca centrală oricărei abordări filosofice a logicii; iar dialectica adevărului – ca unitate a subiectului și obiectului, a „gnoseologicului“ și „onticului“ – reprezintă procesul prin care se dezvăluie natura profundă a logicii.

Filosofia marxistă l-a atras pe R. Stoichiță tocmai prin promovarea spiritului raționalist-dialectic. În materialismul marxist el a întrezărit întruparea opțiunilor sale filosofice fundamentale – în primul rând posibilitatea de a întemeia realist, printr-o *analiză structurală metodologică multilaterală*⁵, semnificația formelor logice, de a formula o viziune categorială, integratoare asupra logicii. Lipsa conceptului și a gândului – aceasta a detectat el în celelalte orientări alternative în filosofia logicii. În răspărul lor, calea care i-a părut ca cea mai promițătoare a fost aceea întemeiată pe ideea de dialectică.

Cuvântul „dialectic“ – care va reveni atât de des în cele ce urmează, tocmai datorită rostului deosebit pe care R. Stoichiță îl acordă conceptul designat de acesta – e desigur vag, precum și ambiguu. Ce este dialectica? Avea el în vedere o analiză, de felul celor care erau practicate în urmă cu două-trei decenii și care astăzi nu mai atrag, dat fiind că alte perspective metodologice, mai puțin bătătorite, mai puțin încărcate ideologic, au produs rezultatele cele mai semnificative în filosofia cunoașterii și a logicii? Sau se gândea la încercările, mai vechi sau mai noi, în haine mai multe sau mai puțin moderne, de a substitui logica prin dialectică, la rândul ei despuiată de conținut și reconstruită „formalizat“? Cartea sa, *Natura conceptului în Logica lui Hegel*, prin ultimul ei capitol, se dovedește în acest sens deosebit de folositoare cititorului care are răbdarea să urmărească demonstrația uneori foarte

³ *Limbajul formalizat – raportul dintre semantic și sintactic*, în *Probleme de logică*, vol. II, Editura Academiei, București, 1970, p. 176.

⁴ *Idem*, p. 179.

⁵ A se vedea „Der Wahrheitsbegriff. Beziehung der zweiwertigen zur mehrwertigen Logik“, în *Analele Universității București*, seria *Acta Logica*, 11, nr. 11, 1968, pp. 75–83. O traducere în românește a lucrării fusese pregătită pentru volumul menționat de dl Alexandru Surdu.

dificilă, labirintică: pentru R. Stoichiță, dialectica nu e altceva decât metoda adecvată cercetărilor filosofice, deci categoriale și integratoare. Metoda e universală, dar, avertizează el, nu este unică: a gândi astfel ar însemna transformarea ei în sistem, ontologizarea ei, trecerea metodei în speculație⁶. Două par a fi exigențele pe care, din perspectiva lui R. Stoichiță, trebuie să le satisfacă o metodă filosofică: mai întâi, să asigure posibilitatea unei redări adecvate, „autentice”⁷ a realității. În al doilea rând, ea trebuie să fie unitară și totalizatoare. Să explicităm: realitatea este procesuală și diversă, multiplă. Procesualitatea reală are o funcție integratoare: de aceea reprezentarea ei adecvată în cunoaștere va depăși simpla reprezentare statică și se va încheia totalizator, global. Aceasta presupune însă capacitatea subiectului de a reflecta dinamic, informativ onticul: însă o atare reflectare, consideră autorul, nu se poate realiza decât prin intermediul conceptului, la nivelul intelectului⁸. Conceptul trece dincolo de fapt, pătrunde în ceea ce *poate* să fie și e *necesar* să fie faptul: în zona esențialității.

Totuși, potrivit lui R. Stoichiță, nu este posibil să se stabilească un izomorfism între realitate și metodă: pe de o parte, este adevărat că formele logice au un caracter reflectoriu și este posibil să se regăsească la nivelul onticului structuri care pot fi decelate în spațiul cunoașterii. Astfel, atunci când o entitate gnoseologică (de pildă, o anumită categorie) e capabilă să vizeze un obiect de sine stătător, atunci ea poate fi transferată la nivel ontic. Dar, pe de altă parte, argumentează filosoful, corespondența nu se poate institui, inclusiv la nivelul metodei, ca întreg: metoda nu trebuie substituită realității, ci înțeleasă conform naturii sale – ca reflectare a structurilor reale; numai în acest mod rămânem asigurați cu privire la distincția dintre concept și fapt⁹, dintre gândire și obiectul gândit. Ca urmare, deși întemeiază inferența de la structurile cunoașterii la realitate, metoda nu poate înțemeia *inclusiv* ontologizarea sa. Evidențiind la nivelul metodei procesul de autoproducere și autoconstituire a subiectului prin înlănțuirea abstracțiilor, Hegel a mers totuși prea departe, odată ce a admis că este posibil să se conchidă de la structura metodei la ontic – că, deci, există un izomorfism între geneza subiectului și onto-geneză. La Hegel structura metodei de a cunoaște se reifică – subiectul, în ipoteza de subiect absolut, devine identic cu obiectul ca atare; metoda se ontologizează. Cu aceasta, raportul heterologic între subiectul și obiectul cunoașterii este suprimat, căci e imposibil acum să se distingă între cel ce cunoaște și acela care este cunoscut, între concept și fapt. Mai mult, perspectiva strict metodologică asupra constituirii subiectului este proiectată de Hegel asupra universului în ansamblul său: „La el nu mai e vorba de o perspectivă

⁶ *Natura conceptului în Logica lui Hegel*, Editura Științifică, București, 1972, p. 106.

⁷ „Autentic” e utilizat de autor pentru a desemna acel „atribut al enunțului care designează existența faptică a unui fenomen pe care îl considerăm a avea caracter veritabil în raport cu alt fenomen care pretinde ilicit a-l avea” (*Ibidem*, p. 111n).

⁸ *Ibidem*, p. 102–103.

⁹ *Ibidem*, p. 143.

unitară prin rigorarea ei, dar corespunzătoare și aplicabilă multitudinii proceselor dialectice reale – și anume integral fiecăruia în parte – ci la el este vorba de o *unică structură dialectică, ce este structura universului însuși*. Universalității incontestabile a metodei i se substituie universalitatea unui unic model, devenit astfel el Universul însuși, deci cel în afara căruia n-are nici posibilitate și nici drept de ființare. *Aceasta este preschimbarea metodei în sistem, iar procedarea speculativă e în esență această ilicită preschimbare, evident oricum și oriunde ea se manifestă*¹⁰. Dacă, dimpotrivă, se deosebește cu grijă metoda de realitate, universul ni se dezvăluie într-o cu totul altă lumină: „unitatea la nivel categorial a dialecticii (deci: a metodei – *n.ns.*) implică la nivel empiric diversitatea, deci multiplicitatea proceselor dialectice real-factuale”¹¹.

Cunoașterea unui obiect, în concepția raționalistă a lui R. Stoichiță, nu se poate reduce la determinarea caracteristicilor sale „empirice”¹², momentul teoretic, explicativ, este singurul capabil să asigure accesul la esența fenomenelor, este singura garanție a necesității și universalității. „Necesitatea și Universalitatea trebuie să-și găsească origine existențială. Dar, odată ce e dobândită (în cadrul filosofiei aristotelice – *n.ns.*) înlăuntrul substanței prime, însuși caracterul existențial al acesteia dobândește, la rândul său, valența esențialității. Propriu-zis, esențialul se dovedește astfel a fi existențialul, la nivelul necesității și universalității însă (și reciproc ce e necesar și universal se dovedește a fi esențial, însă numai la nivelul existențialului)”¹³. Logica, de pildă, în calitatea sa de obiect asupra căruia se apleacă meditația, urmează a fi, mai întâi, abordată „empiric”. Acest lucru este posibil întrucât, pe de o parte, logica pleacă de la date pur constatative¹⁴. Pe de altă parte, la nivelul posibilului – cel la care se constituie logicul – funcționează aleatoriul, își află loc fenomenele statistice, deci empiricitatea. În măsura în care se apelează la o metodologie empirică, demersurile cunoașterii se reduc la înregistrare, catalogare și comparare; or, aceste proceduri sunt incapabile să ofere garanția necesității și universalității¹⁵.

Încercând să analizăm mai pe larg felul în care înțelegea R. Stoichiță empiricul și metodologia specifică lui, să ne oprim, iarăși, asupra nuanțurilor și precizărilor din capitolul „Dialectică speculativă-dialectică empirică” al cărții *Natura conceptului în Logica lui Hegel*. În mod tradițional, subliniază autorul, empiricul era determinat ca o caracteristică a cunoașterii sensibile. Metodologia empirică pornește tocmai de la o astfel de înțelegere („amputare”¹⁶) a empiricului: structurile metodologice pe

¹⁰ *Ibidem*, p. 106.

¹¹ *Ibidem*, p. 114.

¹² Felul în care folosește autorul termenul „empiric” va fi menționat mai jos.

¹³ *Demonstrație și teorie. Note asupra raționalismului lui Platon și Aristotel*, în *Probleme de logică*, vol. VII, Editura Academiei, București, 1977, p. 149.

¹⁴ „Relația asertoric – modal – deontic”, în *Revista de filosofie*, 21, nr. 3, 1974, p. 314.

¹⁵ Asertoric – posibil – necesar, lucrare manuscrisă, 72 pagini format A5. Titlul dat de noi (Cristian Petru și Adrian Miroiu).

¹⁶ *Natura conceptului în Logica lui Hegel*, p. 111.

care ea le detectează la nivelul cunoașterii sensibile – adică la nivelul percepției și reprezentării – sunt identificate cu structurile (reale) ale empiricului însuși; faptul sensibil e identificat cu faptul empiric. De asemenea, se admite că *empiricul definește veritabilul real*, de aceea, metodologia empiristă, analog celei speculative, încearcă să determine natura realității în mod restrictiv, și anume în raport cu structurile metodologice ale sensibilului. Ambele metodologii, observă R. Stoichiță, pun la lucru același mecanism: reificarea, ontologizarea metodei de cunoaștere, transformarea ei înseși în obiectul ca atare¹⁷. Detașarea de această perspectivă solicită de aceea, în mod hotărâtor, păstrarea distincției între metodă și fapt. Pentru a realiza acest lucru, este nevoie, în primul rând, o înțelegere mai largă, mai flexibilă a „empiricului”¹⁸. Empiricul va trebui înțeles nelimitativ, ca exprimând tot ceea ce e într-adevăr în fapt; orice proces real (care se dezvoltă și se încheagă fiecare în parte ca totalitatea¹⁹) este empiric. În al doilea rând, dialectica trebuie să fie empirică (nu empiristă! – avertizează autorul); cu alte cuvinte, metoda, deși unitară, trebuie să poată corespunde multiplicității proceselor dialectice factuale, altfel zil: empiricului.

Cum trebuie mânuite în contexte particulare atare indicații metodologice? Să presupunem, de pildă, că „faptul empiric” care ne interesează – dat fiind că obiectul de cercetare pe care îl avem în vedere e logică – este forma logică numită *implicație materială*. În implicație, argumentează R. Stoichiță, intervine o secvență pur factuală (adică: empirică) a evenimentelor. „În mod factual” referă la „o împrejurare care are loc în mod simplu și al cărui prezent îl stabilim simplu”²⁰. Implicația materială reflectă pe plan logic o stare de fapt, empiricul. Dar evenimentul ca atare nu poate să-și exprime propria legitate, căci aceasta nu ține de natura proprie a factualității. Metodologia empiristă nu este în stare să depășească „întinderea finității”, vegetarea în factologie, să atingă necesarul, adică să realizeze trecerea la *concept*²¹. O atare translație a implicației în esențialitatea sa nu se poate realiza la nivelul simplei derivabilități – adică la cel al simplei constatări factuale, așadar empiric. Este necesar să intervină deducția logică²². Abia în acest moment implicația își evidențiază rolul în reflectarea de tip necesar și universal a realității.

¹⁷ *Ibidem*, p. 113.

¹⁸ Să notăm: această tendință este destul de răspândită în epistemologia contemporană; liberalizarea conceptului de „empiric”, sublinia undeva W. Stegmüller, e o condiție a progresului cercetărilor epistemologice.

¹⁹ *Ibidem*, p. 111.

²⁰ A se vedea „Bemerkungen zur Erkenntnisfunktion der Materialien Implication”, în *Revue Roumaine des Sciences Sociales – Série de Philosophie et Logique*, 10, nr. 2, 1966, pp. 125–137. O traducere a acestei lucrări în românește, pregătită pentru volumul menționat, îi aparține d-lui Alexandru Surdu.

²¹ *Asertoric – posibil – necesar*.

²² *Bemerkungen zur Erkenntnisfunktion der Materialien Implication*.

Totuși, consideră R. Stoichiță, din cele spuse până acum încă nu decurge că, realmente, am pășit dincolo de metodologia empiristă. Fereastra către acel „dincolo” a părut să fie ideea de validitate, care induce necesarul și universalul. Însă validitatea păstrează încă ceva din metoda empiristă: cantonarea în descriere, simpla constatare a ceva, căruia i se contestă automișcarea, până la urmă întinderea fapticului până acolo unde el pare să treacă în universal. Or, validitatea nu epuizează logica²³: metoda adecvată cercetării logicii cere să se evidențieze dezvoltarea dialectică a formelor logice, iar prin aceasta se trece *dincolo* de simpla lor descriere (cf., pentru acest ultim aspect, secțiunea III mai jos). Un exemplu este poate binevenit: cantonarea într-o perspectivă empiristă nu e capabilă să deosebească legea logică de principiul logic. În calculele bivalente cu propoziții, de exemplu, se poate demonstra echivalența oricărei legi logice cu principiul necontradicției (care, la rândul său, apare echivalent cu principiul identității, ca și cu cel al terțului exclus). Principiul logic are însă un strat diferit de cel al legilor logice; el este integrator, are – argumentează autorul – un caracter metodologic²⁴ și, de aceea, determinarea semnificației sale logice nu se poate realiza la nivelul empiric al faptelor logice, ci doar la acela al reflecției conceptuale asupra lor. O atare reflecție este însă filosofică: a evidenția deci inadecvarea unei metodologii empiriste a logicii înseamnă, implicit, a semnala caracterul filosofic al acesteia.

Desigur, avertizează filosoful, opțiunea pentru o metodologie non-empiristă presupune respingerea metodologiilor empirist-factologice; dar de aici nu decurge și „devalorizarea gnoseologică” a empiricului și a metodologiei specifice de abordare a lui²⁵. De exemplu, încercările de reduce a semanticii la sintaxă (în prelungirea cercetărilor lui Tarski asupra conceptului de adevăr) exprimă o metodologie empiristă, identică, în esența ei, propunerii nominaliste de reducere a inteligibilului.

În viziunea lui R. Stoichiță, logica are un statut aparte: ea este atât o știință particulară, cât și o disciplină filosofică. Din acest motiv la nivelul ei metodologia utilizată dobândește lumini noi, specifice. Formele logice, arată el, reflectă realitatea: atunci însă când în abordarea logicii s-au produs argumente puternice în favoarea utilizării unei anumite metodologii (bunăoară, una „non-empiristă”), e necesară și o interogare cu privire la însăși semnificația *logică* a acestei situații. Ideea că o metodologie descriptiv-empiristă, factologică, e inadecvată revine la aceea că teoreticul (tărâm al necesității și universalității) își are justificare. Care este însă *sensul logic* al unei atari situații? Analiza formei logice în funcție de criteriul adevărului este, subliniază filosoful, în același timp logică și gnoseologică, într-un

²³ *Considerații în legătură cu matricea implicației*, lucrare manuscrisă, nouă pagini format A5. Titlul îi aparține lui R. Stoichiță.

²⁴ „Les principes de la pensée dans le calcul des proposition AN, CN” (în colaborare), în *Analele Universității București*, seria *Acta Logica*, 7–8, nr. 7–8, 1964–1965, pp.189–192.

²⁵ *Limbajul formalizat – raportul dintre sintactic și semantic*, p. 175n.

singur act²⁶. Întrucât metoda analizei logicului are acest dublu aspect, este posibil să punem și, în același timp să răspundem și unei alte probleme: aceea a trecerii de la structurile fundamentale ale cunoașterii – cele logice – la structurile fundamentale ale realității: „prin intermediul gnoseologicului logicul e referit la ontic”²⁷.

Cercul argumentației se încheie acum: dacă doar o metodologie non-empiristă e capabilă să redea dialectica formelor logice, dacă deci e valabilă doar o metodologie care justifică teoreticul – deci esențialitatea, universalitatea, necesitatea – atunci, în mod consecvent, trebuie respinsă „vegetarea în factologie” și trebuie recunoscută existența necesarului²⁸. Necesarul are statut ontic: mai mult chiar, o filosofie care respinge necesarul ca existent este autocontradictorie²⁹.

În secțiunea următoare vom reveni asupra structurii acestei demonstrații și asupra temeiurilor ei filosofice. Până atunci să menționăm una dintre cele mai importante consecințe ale metodei preferate de R. Stoichiță: *perspectiva anti-humeiană* care, în concepția sa, este consistentă cu o abordare dialectică, integratoare a logicii moderne. Deși nu sunt referiri explicite (singura notă polemică e în raport cu filosofia existențialistă – iată cât de departe înțelegea el că bat considerațiile sale!), totuși în mod direct argumentele în favoarea recunoașterii existenței necesarului sunt îndreptate împotriva interpretărilor pozitivistice (și post-neopozitivistice) ale logicii. În plus, a acorda semnificație ontologică necesarului este o atitudine care, în lăuntrul filosofiei lui R. Stoichiță decurge și din orientarea sa generală – un raționalism de inspirație hegeliană.

II. Logică și realitate

În scrierile lui R. Stoichiță, în numeroase locuri revine ideea realistă potrivit căreia structurile subiectului sunt *reflectări* (ideale) al structurilor obiectului. Credem că e necesar să accentuăm asupra acestui fapt: ideea de reflectare e, în genere, o componentă a fiecărei perspective filosofice realiste și nu se reduce la înțelesul pe care i l-a dat V. I. Lenin. Există, e adevărat, locuri în care R. Stoichiță se apropie mult de o asemenea înțelegere a „reflectării” – de exemplu în lucrarea manuscrisă *Analiza cunoașterii noționale* (datată 1955). Dar și acolo, precum în celelalte scrieri, el se detașează de acel punct de vedere și propune o concepție asupra raportului între logică și realitate care, privită cu comprehensiune, credem că reprezintă un punct central de interes.

Pentru R. Stoichiță, ideea de reflectare pare să aibă multe afinități cu ideea aristotelică a adecvării intelectului la lucruri. Corespondența, izomorfismul cu

²⁶ A se vedea „La transcription du carré logique en calcul propositionnel”, în *Analele Universității București*, seria *Acta Logica*, 6, nr. 6, 1963, pp. 145–162.

²⁷ *Limbajul formalizat – raportul dintre sintactic și semantic*, p. 179.

²⁸ A se vedea *Asertoric – posibil – necesar*.

²⁹ A se vedea lucrarea manuscrisă *Întâmplătorul și necesarul. Considerații onto-logice*. Am reunit sub acest titlu două fragmente răslețe.

realitatea nu sunt afirmate decât la nivelul structurilor fundamentale ale gândirii – care, tocmai datorită acestui caracter al lor, sunt, în același timp, forme logice. Chiar și atunci când – în lucrarea menționată mai sus – filosoful supusese analizei felul în care se constituie noțiunile, încercând să demonstreze caracterul lor reflectoriu, argumentele sale vizau mai degrabă trăsăturile de natură logică ale noțiunilor decât conținutul care se presupunea că „reflectă” unele aspecte ale realității. Afirmarea caracterului reflectoriu al formelor logice, este, credem, remarcabilă, și este așa nu doar pentru că o atare linie de cercetare este explorată cu deosebită vigoare în epistemologia și filosofia contemporană a logicii, ci și pentru că reprezintă unul dintre postulatele fundamentale ale filosofului, funcție de care se configurează într-o mare măsură problematica abordată, precum și răspunsurile pe care le formulează.

Nu pare a fi un simplu accident (derivat, oarecum, din natura temelor tratate în lucrările sale) faptul că proprietatea de a reflecta realitatea e atașată doar logicului și formelor logice prin care se manifestă acesta. După R. Stoichiță, posibilitatea de a detecta un atare izomorfism reflectoriu se află doar la nivelul filosofiei: numai întrucât e filosofie, logica e reflectare a existenței. În forma logică, așa cum am menționat mai sus, el sesiza îngemănarea, „într-un act unic”, a momentului gnoseologic și a celui ontologic: forma există doar prin conținutul său, prin adevărul său, prin corespondența sa cu ceea ce e dincolo de ea – cu realul; „funcția reflectorie a formei logice ca atare constă în reproducerea în și prin propria ei structură (exprimatul) a structurii conceptului de adevăr (exprimabilul), înfăptuindu-se astfel adecvarea formei logice la real, la ontic – principiul său de existență”³⁰. Prin urmare, există un termen mediu (formularea trimite direct la reflecțiile lui Hegel despre semnificația silogismului) ce reunește într-un întreg formele logice ca atare și realitatea: „forma logică reflectă realitatea în fondul ei esențial, necesar și universal prin intermediul conceptului de adevăr”³¹. Tot așa, a înțelege mecanismele prin care are loc creșterea cunoașterii în continua ei adecvare la real înseamnă a determina „dialectica conceptului de adevăr”.

Se află presupusă în acest loc și o altă relație de corespondență structurală în care intervine logicul: cea dintre formele logice și structurile gândirii. „Un act de gândire unitar, și numai unul, corespunde unei anumite determinări și acelei forme logice prin care se prezintă. Din această cauză ea este, după această esență a ei, unitară și nu poate fi altfel decât este fără a pierde conceptul de adevăr și astfel să devină pur și simplu absurdă sau să exprime cu totul altceva decât: ea este determinată să exprime”³². Unei forme logice îi corepunde un și numai un act de gândire; corespondența merge chiar mai departe, consideră R. Stoichiță, căci structurilor elementare ale gândirii le corespund forme logice fundamentale (*ibidem*).

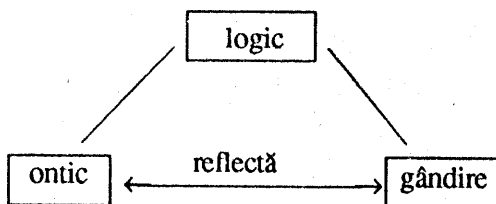
³⁰ *Limbajul formalizat – raportul dintre semantic și sintetic*, p. 179.

³¹ A se vedea *Bemerkungen zur Erkenntnisfunktion der Materialen Implication*.

³² *Ibidem*.

Întrucât logica este disciplină filosofică, întemeierea formei logice ca reflectare a existenței trebuie căutată în ontologie. Aristotel este cel care a formulat problema și i-a propus soluția, într-o manieră exemplară, paradigmatică: „la Aristotel entitățile abstracte își găsesc numai în substanța primă, atât îndreptățirea lor existențială, cât și ultimul temei de justificare a eficienței lor, ceea ce e totuna cu autentica lor adevărire”³³. Consecințele asupra logicii privesc natura formelor logice fundamentale, structura lor ca întreg: „În fond, orice determinație, orice proprietate, orice atribut, își află temeiul, rațiunea lui de a fi, în substanța primară. Aceasta e explicația predominanței judecăților de predicție în logica lui Aristotel. Prin urmare, apariția în această logică a judecăților de predicție și nu a unor altfel de judecăți își află explicația în problematica fundamentală a filosofiei științei și nu în rațiuni ce țin de mecanismul formal ca atare”³⁴. La rândul său, raționamentul silogistic are un rost ontologic precis: de a asigura reuniunea entităților abstracte cu individualul concret. Dar, pe un alt plan, reuniunea formei logice cu realul, a logicului cu onticul, e meditată de „gnoseologie”: de ideea de știință specifică antichității³⁵.

Prin urmare, se admite posibilitatea de a infera de la structura gândirii, evidențiată prin formațiunile logice – detectate atât de logica clasică, cât și de cea modernă – la structura realului. Logicul întemeiază caracterul reflectoriu al gândirii. Am avea deci

Se pot deduce, de pildă, rațiuni logico-filosofice în sprijinul ideii că modalitatea necesarului e ireductibilă; și, dată fiind corespondența structurală dintre logic și ontic, putem infera: necesarul există³⁶. Formele logice – ca: negația, conjuncția, implicația – au, de asemenea, o valoare reflectorie. Există chiar posibilitatea de a întemeia, plecând de la multiplicitatea formelor logice, conținutul complex al realității: „reflectarea multilaterală a realității se realizează prin sensul logic diferit al funcțiilor de adevăr. Acest sens³⁷ diferit este acela care

³³ *Demonstrație și teorie. Note asupra raționalismului lui Platon și Aristotel*, p. 148.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Idem*, p. 150.

³⁶ Întâmplătorul și necesarul. Considerații onto-logice.

³⁷ Bemerkungen zur Erkenntnisfunktion der Materialen Implication.

poate fi recunoscut în diferitele laturi ale conceptului propriu-zis de adevăr³⁸; căci fiecare formă logică, precum, de exemplu, implicația, îndeplinește o „funcție gnoseologică determinată”³⁹.

Să exemplificăm, aducând în discuție valoarea gnoseologică a formei logice „disjuncție exclusivă”: „în această formă putem recunoaște contradicția internă a lucrurilor”⁴⁰. Contradicția are caracter existențial – inferă de aici R. Stoichiță – întrucât există o formă ce dă seama de structura ei. Corespondența merge chiar mai departe: ea se instituie între proprietățile formelor logice și caracteristicile structurilor fundamentale ale realului. Astfel, în proprietățile logice ale funcției disjuncție exclusivă pot fi detectate atât structurile contradicțiilor reale, cât și cele ale mecanismelor prin care acelea pot fi cunoscute. Bunăoară, legea reducerii disjuncției exclusive⁴¹ evidențiază modul în care are loc, în procesul cunoașterii, reducerea diversității caracteristicilor obiectelor și punerea în lumină a celor două părți decisive – contrariile⁴².

Exemplul este revelator, întrucât permite localizarea mai precisă a punctului de vedere al autorului asupra „logicii dialectice”: aceasta nu îi apare ca ceva diferit de logica formală ci, mai curând, ca o modalitate filosofică de interpretare a ei; diferitele construcții ale logicii formale au desigur și alte genuri de interpretări, nu doar unele filosofice, de exemplu, calculul cu propoziții poate fi interpretat și nepropozițional – când p , q etc. sunt interpretate ca termeni⁴³; sau, alt exemplu (presupus de altfel mai sus, în discuția asupra legii reducerii disjuncției exclusive): p , q etc. pot fi interpretate ca proprietăți, atribute, „contrarii”).

³⁸ În ultima secțiune a studiului vom aborda mai pe larg conceptul de „sens” al formelor logice, așa cum poate fi el reconstruit pe baza scrierilor lui R. Stoichiță.

³⁹ Valoarea cognitivă a formațiunilor abstracte, logice, este presupusă chiar și în utilizarea lor practic-eficientă, prin intermediul automatizării, programării și reglării procesului de producție: chiar și această utilizare presupune natura lor reflectorie, adecvarea lor la natura lucrurilor. (a se vedea și lucrarea manuscrisă AserTORIC – posibil – necesar).

⁴⁰ A se vedea „Ausschliessende Disjunktion und die Einheit der Entgegengesetzten”, în *Revue Roumaine des Sciences Sociales. Série de philosophie et de logique*, 10, nr. 2, 1966, pp. 125–137. O traducere a acestei lucrări fusese pregătită pentru volumul menționat de dl Alexandru Surdu.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Ideea colaborării unor perspective metodologice multiple în filosofie – pe care am amintit-o în secțiunea anterioară – reapare și în contextul determinării raportului între logică și existență. R. Stoichiță acceptă posibilitatea formulării unor puncte de vedere diferite; dar, prin colaborarea și coroborarea lor admite filosoful, s-ar putea dobândi o înțelegere mai bună a acestui raport. El a fost conceptualizat, de altfel, în două modalități total diferite: sau – soluția aristotelică – prin intermediul categoriei individualului; sau – soluția modernilor (Quine) – prin utilizarea cuantificatorului „unii”, căruia i se atașează o interpretare existențială (A se vedea lucrarea nepublicată *L'acthèse et la démonstration de la conversion du jugement universel-négatif chez Aristote*, șapte pagini dactilo, cu corecturile lui R. Stoichiță. Lucrarea a fost elaborată împreună cu Dan Mihai Bârliba). Problema e acum următoarea: cum pot fi puse împreună cele două soluții?

⁴³ Cf. La transcription du carré logique en calcul propositionnel.

III. Valoarea de adevăr

Există, cum se știe, un anumit consens între logicieni și filosofi cu privire la ceea ce contează ca problemă de natură filosofică a logicii contemporane: de pildă, contează astfel rezultatele lui Gödel și, în general, toate teoremele de limitare a formalismelor. În lucrările lui R. Stoichiță întâlnim în mai multe locuri⁴⁴ ecouri ale cercetărilor logico-filosofice concentrate pe această direcție. Totuși, pentru el, spectrul problematic al filosofiei logicii este mult mai vast, iar convingerea sa pare să fie că soluțiile căutate se află într-un alt spațiu decât cel în care ele sunt de obicei căutate. Nu e de mirare, de aceea, dacă semnificația pe care o acordă, el diverselor rezultate ale logicii moderne contrariază. Căci prima senzație pe care o avem la întâlnirea cu maniera sa de a gândi filosofic logica este cea a pierderii specificității analizei prin contemplarea rezultatelor dintr-un unghi uneori prea puțin obișnuit. Reacția cea mai naturală pe care o putem avea e de a pune sub semnul întrebării capacitatea căii sugerate de filosoful ale cărui lucrări le avem acum în față de a-și privi obiectul – logicul – în articulațiile sale intime și de a se apleca, constructiv și specific, asupra lor. Pe de altă parte, însă, abordarea lui R. Stoichiță își are propriile temeuri, motive inteme; ele vor fi, cu prioritate, avute în vedere și în această secțiune, deși, în unele cazuri, concluziile investigațiilor sale considerăm că sunt valabile și dincolo de acel cadru (și este așa – sublinem iarăși – chiar dacă argumentele în favoarea acestor concluzii nu au, de multe ori, darul de a convinge și ele însele). Iată un exemplu: limbajul, argumentează R. Stoichiță, referă la ceva, la un obiect diferit de el însuși (ideea e în legătură directă cu susținerile din ultimul capitol al cărții *Natura conceptului în Logica lui Hegel*, referitoare la precauțiile ce trebuie spre a împiedica reificarea metodei și a păstra caracterul heterologic, nu autologic al raportului între concept și fapt). Într-adevăr, dacă nu ar fi așa, atunci limbajul – asemănător acum Eului fichteian, în puritatea sa absolută⁴⁵, s-ar închide în sine și ar deveni identic cu forma sa fizică, materială⁴⁶, ar fi „grafism“ pur⁴⁷. Cu alte cuvinte, „sintacticul“ nu poate exista ca atare: el presupune, ca fiind prim, „semanticul“⁴⁸. Concluzia este acum ușor de formulat: încercările de reducere a semanticii la sinteză, în prelungirea – și ca interpretare filosofică, accentuează R. Stoichiță – a unor rezultate ale lui A. Tarski, sunt sortite eșecului. Adevărul nu este, din perspectiva sa, un concept neutru din punct de vedere filosofic; adevărul are o valoare explicativă (faptul acesta va reieși mai clar în ultima parte a secțiunii de față). Sau, altfel punând problema: ireductibilitatea semanticii la sintaxă dovedește ireductibilitatea conceptului de adevăr – ca esență a semanticului – la un concept sintactic și deci

⁴⁴ Menționăm: *Considerații despre limbajul formalizat, în Problema de logică*, vol. I, Editura Academiei, București, 1968. p. 142, Interpretarea unui enunț non-numeric de tip gödelian etc.

⁴⁵ *Considerații despre limbajul formalizat*, p. 142.

⁴⁶ *Idem*, p. 143.

⁴⁷ A se vedea *Aseritoric – posibil – necesar*.

⁴⁸ *Limbajul formalizat – raportul dintre semantic și sintetic*, p. 176.

necesitatea elaborării unei teorii propriu-zise a adevărului, în care acesta să apară drept concept primitiv⁴⁹.

Pe parcursul diverselor studii, R. Stoichiță a încercat să schițeze o teorie comprehensivă a conceptului de adevăr, care încorporează liniile principale ale punctului de vedere aristotelic: adevărul e corespondență cu realitatea – a denotatorului cu denotatorul. Adevărul exprimă ființa: un lucru are atâta ființă cât adevăr are⁵⁰. Trebuie să subliniem că aici e în discuție ființarea logică – și astfel se explică de ce binecunoscuta formulare aristotelică apare ca răsturnată. La rândul său, falsul infirmă ființa⁵¹. Adevărul este determinantul și, de aceea, el întemeiază universalitatea⁵²; în schimb, falsul este nedeterminatul⁵³. Falsitatea nu poate locui decât în domeniul aleatorului, al posibilului; într-adevăr, deși e legat de neființă, el presupune posibilitatea ființei⁵⁴. Adevărul nu este însă legat de posibil, ci de ceea ce există; el definește proprietatea existențială a expresiilor și, prin umare, valoarea lor reflectorie⁵⁵ (*ibidem*).

În acest moment e necesară o distincție: între valoarea de adevăr adevăr și conceptul categorial de adevăr. În primul caz avem a face nu cu o formă logică, ci cu principiul generator al formelor logice. Așa cum argumentează R. Stoichiță, există structuri diferite ale valorii de adevăr⁵⁶. Aceste structuri constituie formele logice. În al doilea caz avem însă a face cu un concept integrator, totalizator, constituit prin sinteza categorială și care, de aceea, e identic cu dialecticul. Care e relația între diferitele structuri ale valorii de adevăr și conceptul categorial de adevăr? La fel ca și în cazul general (cf. pentru aceasta secțiunea IV mai jos), medierea e realizată de *sensul formei logice*.

Să luăm, urmărindu-l pe R. Stoichiță, două exemple, ambele esențiale în procesul de diferențiere și integrare a conceptului de adevăr. Pe o direcție, valoarea de adevăr dă naștere bivalenței, trivalenței etc. (în general polivalenței), ca structuri logice (forme logice); pe o altă direcție, ea dă naștere asertoricului, modalului, deonticului. Bunăoară, asertoricul, modalul, deonticul sunt forme logice izomorfe: ele sunt generate prin modalizarea valorii de adevăr⁵⁷. Apoi, la nivelul fiecărei forme logice valoarea de adevăr se încamează în diferite *feluri de a fi*; de pildă, în deontic

⁴⁹ Idem, p. 178.

⁵⁰ A se vede *Les principes de la pensée dans le calcul des propositions AN, CN*.

⁵¹ *Ausschliessende Disjunktion und die Einheit der Entgegengesetzten*.

⁵² A se vedea *La transcription du carré logique en calcul propositionnel*.

⁵³ *Bemerkungen zur Erkenntnisfunktion der Materialen Implication*.

⁵⁴ Cf. *Ausschliessende Disjunktion und die Einheit der Entgegengesetzten*.

⁵⁵ Întrucât cad în afara liniei de argumentare pe care o avem în această secțiune, nu vom putea cerceta mai pe larg considerațiile lui R. Stoichiță referitoare la valorile de adevăr în calitatea lor de denotate ale enunțurilor și, prin umare, la chestiunile derivate de aici: natura lor ca entități numite (ontologia lor); problema denotatului cuvântului „adevăr” etc. Trimitem, pentru aceasta, la lucrarea *Limbaajul formalizat – raportul dintre semantic și sintectic*.

⁵⁶ Cf. *Der Wahrheitsbegriff. Beziehung der zweiwertigen sur mehrwertigen Logik*.

⁵⁷ Relația asertoric – modal – deontic, p. 306.

ele sunt: obligatoriu, interzis, permis. Alături de forma logică și felul de a fi, al treilea chip în care se diferențiază valoarea de adevăr este *sensul logic*, produs în fiecare structură (formă) logică particulară de felurile de a fi ale adevărului. Consecința inferată de aici de R. Stoichiță este deosebit de importantă în contextul concepției sale: „modalitatea este consubstanțială valorii de adevăr”⁵⁸. Căci, mai întâi, modalitatea generează polivalență⁵⁹ și deci cea de-a doua direcție de diferențiere a conceptului de adevăr⁶⁰ e, într-un anumit sens, reductibilă la prima; în al doilea rând, autorul argumentează *in extenso* că „modalitatea e congenitală dialecticului și (...) deci, în afara acestei autentice zone o autentică înțelegere a veritabilei lui naturi e cu neputință de înfăptuit”⁶¹. Semnificația acestei situații va reieși imediat, odată cu expunerea celorlalte momente ale concepției autorului asupra valorilor logice.

Așadar, conceptul de adevăr nu se poate exprima altfel decât prin intermediul unor structuri logice (precum, de pildă, cele polivalente): dar, pe de altă parte, el are un caracter integrator: el exprimă sinteza structurilor, formelor logice, conferindu-le prin aceasta valabilitatea. Conceptul de adevăr se constituie deci ca o structură formativă⁶², presupunând diversitatea (= caracterul polimorf al structurilor logice) și, în același timp, conferind acestor structuri unitate, ordine, inteligibilitate.

Structura formativă prin care se constituie adevărul (în sensul categorial al acestui cuvânt) poate fi descrisă prin intermediul conceptului de *adevărat*. Adevăratul e un atribut nu al unei expresii, ci al adevărului ei⁶³; prin urmare, el dă seama de maniera în care realul, factual, este exprimat la nivelul formei logice. Luat ca atare, adevăratul nu viețuiește în zona logicului, ci efectuează legătura cu concretul (*ibidem*). El se instituie astfel ca *sens* al formelor logice.

Adevărul se constituie ca sinteză categorială⁶⁴. „Noi așezăm o distincție între definirea unor propoziții adevărate și definirea adevărului realizat în propoziție. În primul caz, desemnăm calificarea ce-i revine propoziției pentru ca ea să poată fi numită adevărată⁶⁵; în al doilea caz, propoziția însăși, în esența ei, este considerată de către noi ca modalitate de manifestare și de exprimare a conceptului de adevăr”⁶⁶. În acest ultim sens adevărul are o determinare categorială și integratoare. Aceasta nu se realizează însă la nivelul actului nemijlocit, ci la nivelul conceptului, al inteligibilității (*ibidem*). Adevărul se constituie așadar la nivelul totalității dialectice, ca reflectare a multiplicității proceselor reale (adică a diversității faptelor *logice!*).

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Consubstanțialitatea modalității cu polivalenta*, lucrare manuscrisă, pe hârtie format A5; cuprinde două însemnări reunite de noi sub acest titlu.

⁶⁰ Cf. *Der Wahrheitsbegriff. Beziehung der zweiwertigen zur mehrwertigen Logik*.

⁶¹ Cf. *Asertoric – posibil – necesar*.

⁶² Cf. *Der Wahrheitsbegriff. Beziehung der zweiwertigen zur mehrwertigen Logik*.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ Cf. *La transcription du carré logique en calcul propositionnel*.

⁶⁵ Această calificare privește corespondența propoziției cu faptele.

⁶⁶ Cf. *La transcription du carré logique en calcul propositionnel*.

IV. Sensul formei logice.

Logicul își probează caracterul filosofic prin dubla sa ipostază: ontică și epistemică, de „ordine a firii” și, totodată, de „raționalitate a conceiverii ei firești”⁶⁷. Care este însă drumul care duce de la forma logică la filosofie?

Primul concept care intervine e acela de categorizator. De exemplu, în judecățile de predicăție, categorizator este determinativul logic al subiectului⁶⁸ – „toți” sau „unii”. Categorizatorul e un operator ce funcționează la nivelul logic-dialectic (să amintim aici că R. Stoichiță își definea perspectiva filosofică drept abordare calitativistă a fenomenelor de ordinul categorial al esenței). Categorizarea exprimă interpretarea formei logice în ansamblul ei, având ca rezultat redarea categoriilor⁶⁹ a diverselor laturi ale unuia și aceluiași obiect, respectiv redarea diverselor momente ale unuia și aceluiași proces. Evident, de aici decurge că „sistemul categorial redă numai prin ansamblul său, reproduse sub forma sintezei unitare de calificări, obiectul ori esențialitatea sa”; el produce astfel conceptul⁷⁰. Pentru a înțelege mai deslușit chestiunea abordată, e nevoie să revenim la natura dublă a logicului: fiecare formă logică are, așa cum am menționat în secțiunea II-a, o anumită funcție gnoseologică. Autenticitatea ei constă în valoarea ei reflectorie; ea redă o latură, un moment al procesualității real-faptice. Rolul categoriei se manifestă exact în acest loc: ea se referă, prin mijlocirea funcției gnoseologice a formei logice, la acel corelat obiectiv al formei logice. Sinteza categorială exprimă, prin urmare, reconstituirea în plan logic, conceptual, a obiectului; ea reprezintă, așa cum scrie R. Stoichiță, „concretul logic”. Abia sistemul categorial, luat ca un întreg („holon”), definește conceptul de adevăr: adevărul se realizează doar la nivelul totalității, odată cu nașterea, la nivelul inteligibilității, a imaginii variabile⁷¹ a obiectului.

Adevărul este, prin urmare, nu punctul de plecare, ci rezultatul unei sinteze. Diferitele sale momente sau laturi constitutive poartă în ele o încărcătură deosebită: sensul formei logice. Acesta este un element ce mediază între forma logică – luată ca atare – și adevăr (= logicul în semnificația sa filosofică). Sensul formei logice este chipul, maniera de exprimare a conceptului de adevăr în diversele sale momente esențiale (cele cu relevanță filosofică). În fiecare caz în parte, sensul este realizat prin intermediul unui categorizator specific, a cărui funcție e tocmai aceea de a exprima

⁶⁷ *Limbajul formalizat – raportul dintre semantic și sintactic*, p. 170.

⁶⁸ Cf. *La transcription du carré logique en calcul propositionne*.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Limbajul formalizat – raportul dintre semantic și sintactic*, p. 176.

⁷¹ „Veritabil” e utilizat de R. Stoichiță într-un sens precis: ca o caracteristică a corelatului ontic, a existenței faptice denotate de un enunț „autentic” (*Natura conceptului în Logica lui Hegel*, p. 111n).

la nivel logic formal sensul categorial al forme logice⁷². Categorizatorul scoate în evidență conținutul cognitiv al forme: este exprimat astfel un conținut a cărui structură este chiar forma logică.

Analiza logic-formală are ca obiectiv, consideră R. Stoichiță, detectarea sensului logic, ca prim pas în vederea atingerii sintezei totalizatoare, esențiale. A detecta, în cazul unei forme logice, sensul ei nu înseamnă însă a-i găsi o interpretare oarecare: dimpotrivă sugerează filosoful, sensul acelei forme logice se determină prin considerații categoriale de ansamblu asupra logicului și deci interpretarea nu poate fi una neintenționată⁷³. Analiza nu urmărește doar depistarea formelor logice: al doilea nivel al ei este cel al determinării sensului acestora; iar al treilea, integrator, e construirea conceptului de adevăr, e trecerea logicului în filosofie.

Aceasta este, credem, concluzia care exprimă cel mai clar concepția despre logică a filosofului R. Stoichiță: căci „numai filosofia e sursă proprie și unică ce este în stare să confere valoare logicii în și prin valoarea cunoașterii ca parte constitutivă a logos-ului”⁷⁴.

⁷² Cf. *La transcription du carré logique en calcul propositionnel*.

⁷³ Desigur, e vorba aici de a înlătura, într-un cadru filosofic determinat, posibilitatea unor interpretări neintenționate ale unui sistem logic formal (iar rezultate celebre în logica modernă atestă faptul că drumul către apariția lor nu e barat prin considerații de natură strict formală). Această concluzie își trage valabilitatea din întreaga perspectivă formulată de R. Stoichiță cu privire la raportul între logică și filosofie.

⁷⁴ Cf. *Bemerkungen zur Erkenntnisfunktion der Materialen Implication*.